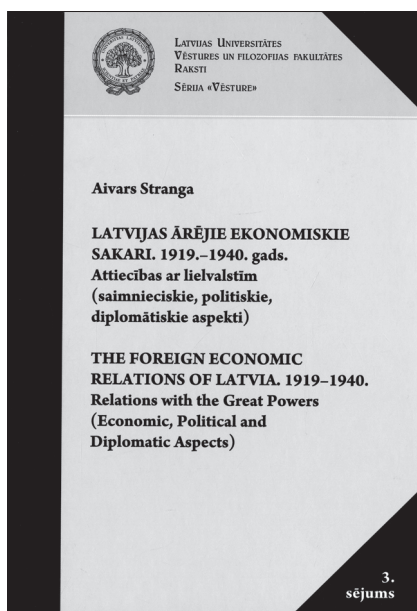

daudz mitoloģizētu pagātnes tēmu, to graušana vai nostiprināšana ir pašas sabiedrības ziņā. Savukārt vēsturnieka uzdevums nav apkalpot ne kolektīvo, ne arī politisko atmiņu, bet vairot zināšanas par noteiktiem procesiem vai notikumiem, ko vēlāk dažādas sociālās vai politiskās kopienas var izmantot saviem “atmiņas kariem”. Darbs grauj ne tikai padomju vēstures mītus, bet arī Latvijas sabiedrībā joprojām noturīgo priekšstatu par nacistiem “kā mazāko ļaunumu”, kas palīdz aizmirst gan nacistu plānus attiecībā pret Baltijas tautām, gan arī pašu iedzīvotāju līdzdalību genocīdā, represijās un kara noziegumos.⁴ Kā sabiedrība izmantos vēsturnieku radītās zināšanas – tas jau ir cits jautājums.

Kaspars Zellis

Aivars Stranga. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015. 439 lpp.

Latvijas Universitātes profesora Aivara Strangas zinātniskā monogrāfija ir nozīmīgs ieguldījums Latvijas ekonomikas vēstures pētniecībā. Varētu pat teikt, ka aplūkojamā grāmata šajā jomā ir ievērojamākais notikums kopš Arnolda Aizsilnieka

⁴ Secinājums patapināts, vadoties no ļoti līdzīgās situācijas Igaunijā. Sk.: Olaf Mertelsmann (2012). Das “kleinere Übel”? Das Generalkommissariat Estland im estnischen Vergangenheitsdiskurs. In: Sebastian Lehmann (Hrsg.). *Reichskommissariat Ostland: Tatort und Erinnerungsobjekt*. Paderborn: F. Schöningh, S. 349–366, hier S. 366.

monumentālā pētījuma¹ klajā nākšanas tālajā 1968. gadā. Priekam par nozīmīgā pētījuma izdošanu līdzās nāk atskārsmes, ka tieši ekonomikas vēsture ir viena no vājāk attīstītajām Latvijas vēstures disciplīnām. To apliecina arī A. Strangas monogrāfijas sākumā ievietotais historio-grāfijas apskats, kurā pēc Latvijas neatkarības atgūšanas tapušie darbi ir ietilpināti vienā rindkopā un pārstāvēti ar četru autoru sacerējumiem. Vai šis bēdīgais stāvoklis nākotnē mainīsies? Cerēsim, ka profesora A. Strangas veikums pamudinās arī citus vēsturniekus ķerties klāt šai novārtā atstātajai, bet interesantajai un bagātīgai materiāla papildinājai jomai.

Latvijas Universitātes Akadēmiskā apgāda izdots darbs atstāj solidu iespaidu. To ir recenzējuši divi ievērojami zinātnieki – vēstures doktore Daina Bleiere un ekonomikas doktors Viesturs Karnups. Grāmatas apjoms krietni pārsniedz četrsimt lappušu, tam ir pievienots personu rādītājs un vairāk nekā divi tūkstoši divsimt atsauču un paskaidrojumu. Pētījuma pamatā acīmredzami ir liktas dziļas literatūras, preses un Latvijas arhīvu materiālu studijas. Šeit gan jāatzīmē, ka viens no lielākajiem grāmatas trūkumiem ir Krievijas, Vācijas un Anglijas (šīm valstīm grāmatā pievērsta lielākā uzmanība) arhīvu materiālu neizmantošana. Tiesa gan, autors atsaucas uz šo valstu publicētiem avotiem (dokumentu krājumiem, atmiņām u.c.), tomēr ārzemju arhīvu studijas nenoliedzami varētu grāmatu ievērojami bagātināt.

Monogrāfijas autors ir uzņēmies realizēt grūtu uzdevumu – saistoši stāstīt par komplicētām, detaļām un niansēm bagātām un dinamiskām vēstures norisēm. Varētu pat jautāt: vai tas vispār ir iespējams? Vai var uzrakstīt saistošu akadēmisku ekonomikas vēstures pētījumu? Jāatzīst, ka A. Strangas darbs ir bagāts ar ļoti daudziem interesantiem faktiem, ekskursiem diplomātijas aizkulisēs un pat spiegu sižetiem. Tomēr vienlaikus grāmata prasa no lasītāja lielu uzmanību un spēju koncentrēties. Iespējams, tā varēja būt pārskatāmāka. Šķiet, šis ir viens no retajiem pētījumiem ekonomikas vēsturē, kuram nav pievienota neviena tabula. Bet tās būtu lieti noderējušas, lai pārskatāmi atainotu Latvijas eksporta un importa apjomus, ievesto un izvesto preču grupas u.c.

¹ Arnolds Aizsilnieks (1968). *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. Stokholma: Daugava.

Grāmatas struktūra ir veidota, ievērojot hronoloģisko principu, atsevišķi izsekojot Latvijas ekonomiskajiem sakariem ar Angliju, Vāciju un Padomju Savienību. Dažiem jautājumiem (ārējie aizdevumi, brīvās tirdzniecības sabrukums) ir pievērsta īpaša uzmanība, izdalot tos atsevišķās apakšnodaļās. Grāmatu strukturāli ir sadalīta divās lielās nodaļās. Robežšķirtni starp nodaļām veido pasaules ekonomiskā krīze, kura radīja būtiskas pārmaiņas valstu savstarpējās tirdznieciskajās attiecībās – pakāpenisku pāreju uz protekcionismu un izmaiņas valstu savstarpējo norēķinu sistēmā.

Ļoti pozitīva A. Strangas monogrāfijas iezīme, kas diemžēl ne vienmēr ir raksturīga Latvijas vēsturnieku pētījumiem, ir kaimiņvalstu vēsturiskā stāvokļa detalizēta aplūkošana. Autors pievērš lielu uzmanību Lietuvas un Igaunijas tirdzniecībai ar iepriekšminētajām lielvalstīm, plaši aprakstot norises pārējās Baltijas valstīs. Grāmatā diezgan bieži ir pieminēta arī Somijas, Zviedrijas, Polijas, Dānijas, Čehoslovākijas un citu valstu tirdzniecības iezīmes un īpatnības. Līdz ar to var teikt, ka A. Strangas monogrāfija tematiski pat ir plašāka, nekā varētu gaidīt no tās virsraksta.

Ja runājam par pētījumā aplūkoto tēmu loku, tad jāpiemin arī tās tēmas, kuras nav izpelnījušās autora lielāku uzmanību. Tāds jautājums ir, piemēram, ASV humānās palīdzības nosūtīšana bada pārņemtajai Padomju Krievijai 1921.–1922. gadā. 1921. gada vasaras beigās Rīga kļuva par vienu no galvenajiem tranzīta punktiem amerikāņu kravām (kopējā amerikāņu palīdzība Krievijai sasniedza 72 miljonus dolāru). 1922. gadā caur Latvijas ostām uz Krieviju transportēja vairāk nekā 200 vagonus pārtikas un citu preču dienā.² Grāmatā trūkst arī vispārēju ziņu par Latvijas ārējās tirdzniecības apjomiem (arī ekonomiku kopumā) un sīkākas informācijas par valsts muitas un nodokļu politikas attīstību. Vērtīga būtu arī Latvijas transporta infrastruktūras attīstības analīze, bez kuras grūti adekvāti novērtēt Latvijas tranzīta iespējas. A. Stranga vairākkārt piemin pagājušo cara laika spožumu, bet nesniedz sīkākas ziņas par pirmskara tirdzniecības apjomiem un Latvijas moderno infrastruktūru, kas ļautu labāk izprast Latvijas 20. gadu sākuma stāvokli un lielās cerības uz Krievijas tirgus izmantošanu.

² Ēriks Jēkabsons. Latvijas ostas – taisnais ceļš uz Krieviju. *Latvijas Avīze*, 04.03.2011., 13. lpp.

A. Stranga savā pētījumā pārstāv klasisku ekonomiskā liberālisma pieeju, kritizējot valsts lomas palielināšanu ekonomikā, protekcio-nismu, pārmērīgu institucionālu regulāciju u.c. Piemēram, autors ļoti kritiski vērtē Latvijas īstenoto politiku krīzes pārvarēšanai, kas ietvēra atteikšanos no liberālisma ārējā tirdzniecībā. Tomēr šāda kritika nešķiet pārliecinoša, jo vienlaikus tiek pieminētas Igaunijas sekmes krīzes pārvarēšanā, kura bija izvēlējusies vēl radikālāku politiku nekā Latvija, ieviešot valsts monopolu ārējā tirdzniecībā. Vai tiešām igauņu panākumu atslēga bija tikai kronas devalvācija, ja Latvija pat ar ļoti “stipru” latu protekcionisma apstākļos spēja panākt pozitīvu tirdzniecības bilanci (sk. 176.–178., 209. lpp.)? Interesants būtu arī jautājums, cik lielā mērā Latvijas izšķiršanās par attālināšanos no liberālisma tirdzniecībā bija saistīta ar ekonomiskās domas attīstību pašu zemē un cik lielā mērā – no objektīviem ārējiem apstākļiem. Diezin vai Latvija, pat ja vēlētos, līdzīgi Anglijai, spētu ilgstoši pretoties kaimiņvalstu spiedienam un paturēt savu tirgu atvērtu brīvam importam.

Tāpat līdz galam nav skaidrs, kā vērtēt lata devalvāciju 1936. gada 28. septembrī. No vienas puses, A. Stranga asi kritizē Latvijas turēšanos pie “stipra” lata, kas traucēja eksportu, bet, no otras puses, norāda uz dzīves dārdzības pieaugumu devalvācijas rezultātā (sk. 192.–194. lpp.). Interesanti būtu novērtēt devalvāciju visas Latvijas ekonomikas kontekstā. Vai tā gadījumā nebija pārlietu novēlots solis? Varbūt tā patiesībā izraisīja jaunu krīzes vilni (vismaz daļai Latvijas sabiedrības) un aizkavēja Latvijas pilnīgu atgūšanos no pasaules ekonomiskās krīzes sekām?

Līdzās valsts pārmērīgajai lomai monogrāfijas autors asi kritizē arī starpkaru Latvijas ekonomikā raksturīgo ekstensīvas attīstības modeli un dzišanos pēc vieglas peļņas – cerību bez lielas piepūles nopelnīt ar tranzītu vai izdevīgām spekulācijām. A. Stranga nenogurst atkal un atkal norādīt, ka ilgtspējīga attīstība iespējama, tikai balstoties uz smagu darbu un spēju radīt inovatīvus produktus. Šīm tēzēm var tikai piekrist. Bet tās vienlaikus rada arī virkni jautājumu. Kādēļ Latvijai neizdevās radīt intensīvu ekonomiku ar lielāku pievienoto vērtību? Vai vainojama bija ārzemju investīciju ierobežošana, lauksaimniecības pārspilētais lobis vai varbūt Latvijas izglītības sistēmas īpatnības?

Diskusijas vērts ir arī jautājums par Latvijas milzīgajiem militārajiem izdevumiem 30. gadu beigās, kurus autors vērtē kā pilnīgi bezjēdzīgus. Tomēr domāju, ka tas nebūt nav tik viennozīmīgi, it sevišķi

ņemot vērā tālaika strauji mainīgo situāciju. Iespējams, ka K. Ulmanis tik tiešām līdz pēdējam brīdim naivi (no šodienas skatpunkta raugoties) pieļāva iespēju bruņoti pretoties agresoram. Otrā, iespējams, ticamāka versija varētu būt, ka iespaidīgie 1939.–1940. gada bruņojuma iepirkumi mums ir jāaplūko vācbaltiešu repatriācijas kontekstā. Desmitiem miljonu latu lieli pasūtījumi Vācijas militārajai industrijai, līdzīgi kā vācbaltiešu īpašumu izpirkšana, varēja būt vērsti uz Latvijas ekonomiskā nozīmīguma demonstrēšanu Vācijai.

Profesors A. Stranga demonstrē apskaužamu erudīciju dažādu politikas un diplomātijas jautājumu izklāstā. Atzinīgi jāvērtē autora spēja iekļaut ārējās tirdzniecības jautājumu plašākā Latvijas politiskās attīstības kontekstā. Sevišķi atzīmējams ir ārējo ekonomisko sakaru atspoguļojums padomju okupācijas sagatavošanas kontekstā. Autors labi parāda Padomju Savienības centienus izmantot ārējo tirdzniecību kā politiska spiediena instrumentu pret Latviju. Parasti vēsturnieki nenovērtē tieši ekonomisko faktoru nozīmi. Ekonomiskais spiediens komplektā ar izsmalcinātu diplomātiju un militāru šantāžu kļuva par tik spēcīgu politisku instrumentu pret Baltijas valstīm, ka tās nespēja pretoties ārējai agresijai.

Bet kādēļ Baltijas valstis nonāca tik ievainojamā stāvoklī? Vai tā bija pārlicka vieglprātība vai objektīvas sistēmiskas nepilnības, kas noveda pie ekonomiskas katastrofas un rezultātā arī politiskas iznīcības? Grāmatas noslēgumā A. Stranga uzskaita 1939.–1940. gada smagās krīzes cēloņus un atzīst, ka nevienu no tiem Latvija nevarēja novērst. Ja nu vienīgi tā varēja būt rezervētāka savās nākotnes prognozēs. Tomēr jāuzdod jautājums: vai intensīvāka reģionāla tirdzniecība ar Skandināvijas valstīm, Somiju un ciešāka Baltijas valstu ekonomiskā integrācija nevarēja būtiski uzlabot situāciju? Varētu uzdot arī citu jautājumu: vai Latvijas liktenis varēja attīstīties citādi, ja tā būtu spējusi divdesmit pastāvēšanas gados radīt konkurētspējīgāku ekonomiku ar augstas pievienotās vērtības produktu ražošanu? Vai tas būtu ietekmējis Latvijas politisko stāvokli? Tie ir jautājumi, kas ir vērsti ne tikai uz Latvijas politiskās vadības, bet visas Latvijas 20.–30. gadu ekonomiskās (tai skaitā arī ārējās tirdzniecības) attīstības novērtēšanas nepieciešamību – vai tā bija sekmīga vai nesekmīga? Cerēsim nākotnē sagaidīt jaunus pētījumus, lai atbildes uz šiem jautājumiem kļūtu skaidrākas.

Jānis Šiliņš